

TREI NEDREPTĂȚI ALE LUI GIOVANNI PAPINI

Sînt un mare admirator al lui Giovanni Papini. Anul trecut cînd am mers în Italia cu o bursă de studii, după șase ani de cînd nu mai pusesem piciorul în peninsulă, în loc să mă învîrt pe străzi cu ochii holbați, m-am entuziasmat găsind în sfîrșit la bibliotecă volumul *Stroncature* din 1916. Era exemplar unic, nu se împrumuta acasă. Am stat zile întregi la sala de lectură pentru a-l citi în hohote de rîs. Am mers pe urmă la un centru de multiplicare și mi l-am copiat aproape în întregime - dar mai ales paginile acidulate despre Benedetto Croce (!). Apoi am împrumutat cartea sa despre *Sant'Agostino*. Citisem deja mai demult *Un uomo finito*. Întrucît am început din pură plăcere traducerea studiului *Dante vivo*, am vrut să-mi cumpăr un exemplar mai recent: al meu, din 1933, e complet îngălbenit de timp. Din păcate toate librăriile unde am intrat îmi puteau oferi doar ediții recente de *Opere* care nu includeau și importanta monografie despre Dante. La întoarcerea în țară a trebuit să mă mulțumesc regăsind biata carte îmbătrînită de vreme.

Acest volum *Dante vivo* (Florența, Libreria Editrice Fiorentina) îl citisem deja o dată cu cîțiva ani în urmă și mă impresionase prin extraordinara erudiție a autorului. Eu însumi pătimaș admirator al lui Dante, cunoscător a numeroase detalii despre poet și opera sa, aflam aici o mulțime de alte fapte interesante. Mă cucerea apoi tonul angajat, polemic, al lui Papini, care nu ezita să corecteze, să ia în derîdere sau chiar să invectiveze idei și autori la care nu subscria. Încă din capul locului eseistul își propusese în mod deschis să-și spună opinia fără ipocrite formalisme beatificante. Critica sa acerbă era îndreptată nu doar împotriva prietenilor sau dușmanilor marelui florentin, ci chiar și împotriva poetului însuși. Îi priveam cu mare admirație curajul.

O știu prea bine, au scris-o deja alții: lectura noastră poate fi foarte diferită, în funcție de starea noastră sufletească, de atenția sau predispoziția noastră, de cultura sau experiența noastră personală. Dar am avut și eu revelația mea, reluînd cartea lui Papini despre Dante. După ce am depășit tresărirea de entuziasm în fața argumentelor acerbului polemist care - repet - mă convinsese pe deplin la prima lectură, am început să meditez mai profund la demonstrațiile sale. Am avut primele îndoieli. Apoi primele rezerve. După care disocierile mi s-au formulat în mod tot mai coerent. Aș vrea să pun aici în lumină trei pasaje de critică nemeritată a lui Papini față de Dante, trei momente în care

florentinul secolului XX comite nedreptate, din exces de iubire, față de florentinul secolului XIII.

1. O primă acuză - foarte grea - exprimă îndoiala în legătură cu simțul creștin al poetului medieval. Papini insistă pe ideea că definitorii pentru Creștinism sînt pietatea, iubirea, iertarea și mila. Apoi își exprimă mirarea - și nu e primul în această direcție - în legătură cu numeroasele pasaje de violență care se regăsesc în *Infern*. Dante care izbește cu piciorul capetele păcătoșilor înfipți în gheață, care refuză să deschidă ochii acoperiți de lacrimi congelate, dar mai ales Dante ca actor al unei scene grotești - confruntarea cu Filippo Argenti (VIII, 52-63). Criticul Papini citează fremătînd de oroare:

*“E io: «Maestro, molto sarei vago
di vederlo attuffare in questa broda,
prima che noi uscissimo del lago.»*

*Ed elli a me: «Avante che la proda
ti si lasci veder, tu sarai sazio:
di tal disio converrà che tu goda.»*

*Dopo ciò poco vid'io quello strazio
far di costui a le fangose genti,
che Dio ancor ne lodo e ne ringrazio.*

*Tutti gridavano: «A Filippo Argenti!»;
e 'l fiorentino spirito bizzarro
in se medesimo si volvea co' denti.”¹*

Autorul rămîne uluit în fața acestei scene, comentînd-o în cuvinte grele: “Iar aici, îmi pare rău pentru Dante, sîntem în plină negare a Creștinismului; negare cît un sacrilegiu, pe deasupra, pentru că este amestecat în spectacol însuși Dumnezeu. Dar Dumnezeu înseamnă dreptate, nu cruzime. Filippo Argenti este pedepsit pentru păcatele sale, iar pedeapsa lui e fără sfîrșit: cum e oare posibil ca un poet, un creștin, adică cineva

¹ “«Maestre, -am spus, mult mi-aș dori să-l văd / scufuns pînă la creștet în leșie, / cît timp mai sîntem într-acest prăpăd.» // Grăi Virgil: «Dorința-are să-ți fie, / 'nainte să vezi malul, împlinită, / căci ți se cade-atare bucurie.» // Nu mult trecu și ceata-mpotmolită / atare-n spate îi sări ciorchine, / că și-azi înalț la ceruri mulțumită. // «Săriți, răcneau, pe el! Țineți-l bine!» / și arțăgoasa umbră florentină / se sfîrteca ea singură pe sine.” (traducere de Eta Boeriu, în Dante Alighieri, *Divina Comedie. Infernul*, București, Ed. Minerva, B.P.T., 1982, p. 58-59).

care ar trebui să fie de două ori sensibil, să tresalte de bucurie văzînd cum sporesc torturile celui care suferă deja fără speranță? Și ce înspăimîntătoare îndrăzneală de a-l lăuda pe Dumnezeu și a-i mulțumi - Lui, care s-a întrupat spre a ne aduce iertarea - pentru că i-a oferit un asemenea spectacol!?”.

Giovanni Papini pune la îndoială, prin urmare, sensibilitatea creștină a lui Dante - ba chiar o contestă pur și simplu - datorită cruzimii unor răzbunări infernale și pentru absența în anumite versuri a tradiționalului sentiment de **pietas**. Pe scurt vorbind: Dante e plin de cruzime, deci nu e creștin.

Acest reproș al autorului uită însă în mod ciudat complexitatea mesajului biblic, care înseamnă nu doar toleranță, înțelegere și spirit pașnic al Fiului în Noul Testament, ci și mînie, ferocitate și înfiorătoare răzbunări ale Tatălui în Vechiul Testament. Sfînta Treime îi răsplătește, într-adevăr, pe credincioși cu iubire, dar îi și pedepsește sever pe toți cei ce nu i se supun sau își permit să ia în derîdere lucrurile sfînte!

Dante însuși îl evocă la un moment dat pe “*colui che si vengiò con li orsi*” (cel ce s-a răzbunat cu urșii - *Inf.*, XXVI, 34) - adică pe Elisei. Să ne amintim pe scurt povestea profetului, așa cum ne-o înfățișează Biblia. Pentru că a fost persiflat de cîțiva copilași, el i-a blestemat și după scurt timp doi urși au sfișiat patruzeci și doi dintre ei (2 Reg. II, 23-24)! Pedepsa divină depășește uneori toate așteptările noastre.

În timp ce Dante se conduce în *Infern* mai ales după preceptele aspre ale Vechiului Testament - pe care i le impun exigențele artistice -, Papini îl judecă și îl condamnă după preceptele blînde ale Noului Testament. Inadecvarea analizei critice este evidentă, iar acuzația de trădare a spiritului creștin este o enormitate.

Și apoi unde avem la Dante cruzime, concept în jurul căruia Papini al nostru înalță un întreg capitol? Cruzimea ar trebui să însemne reacție excesivă, nejustificată. Dar Dante nu e cu adevărat crud atunci cînd se comportă aspru cu păcătoșii din *Infern*. El se revendică de la o înaltă motivație morală, de origine divină, și răsplătește cu aceeași monedă fărădelegile osîndiților. Am putea spune despre el că e dur, că e violent, că e brutal. Dar nu că e crud. Papini este cel care, la urma urmelor, falsifică atitudinea lui Dante, deoarece nu insistă pe cauzalitatea gesturilor violente, se mulțumește să le examineze ca atare, în valoarea lor de efect brutal, pentru a putea deduce de aici cruzimea protagonistului.

2. A doua acuzație - și ea extrem de gravă, deoarece se referă chiar la elementul central al concepției dantești - pune sub semnul îndoielii simțul de dreptate al poetului. Merită să refacem raționamentul papinian, fiindcă e cu totul spectaculos. Pe cât de corect în premise, pe atât de greșit în concluzii.

Comentatorul insistă în mod legitim pe reacțiile atât de diverse ale personajului Dante în confruntarea cu diverșii păcătoși din Infern. Protagonistul *Divinei Comedii* se emoționează, plînge și își pierde cunoștința în fața unora, dar se înfurie, urlă și îi brutalizează pe alții. “În fața suferinței Francescâi există ceva mai mult decît o milă normală, cel puțin dacă judecăm după efecte, pentru că Dante leșină pur și simplu. Dar reacția e la fel de disproporționată față de cauză pe cît e ferocitatea sa față de Bocca degli Abati. Poate că Dante suferă în fața păcatelor pe care el însuși le-a comis sau le-ar putea comite? Nu s-ar zice: pentru că i se face milă de Ciacco, deși nefiind un mare mîncăcios, și n-are nici o milă pentru Filippo Argenti, furios ca și el însuși. Nu există, așadar, o măsură justă în sufletul lui Dante și la bănuiala de cruzime o putem adăuga și pe aceea, nu mai puțin gravă, de justiție ezitantă”.

Mă uluiește Papini scriind ultima frază, ce pare a nu avea nici o legătură cu restul raționamentului său. Concluzia nu se leagă de demonstrație. Cum adică “justiție ezitantă” la Dante, dacă el îl pedepsește fără milă pe cel care - eventual... - îi seamănă în păcat (furiosul Filippo Argenti) și în schimb îl compătimizește pe cel prin nimic asemănător lui (mîncăciosul Ciacco)? Dar ce altceva înseamnă justiția, dacă nu capacitatea de a te obiectiva, de a judeca o situație sau o persoană în mod rece, imparțial, făcînd abstracție de predispoziția personală a ta, ca judecător? Cînd Dante nu îl favorizează pe unul asemănător lui, în schimb e cuprins de milă în fața unuia ce nu-i seamănă, el se dovedește dimpotrivă un excelent judecător, demn de întreaga noastră admirație!

Să venim și la primul exemplu oferit de Papini: de ce își permite oare Dante să resimtă milă pentru Francesca și în schimb ură și mînie pentru Bocca degli Abati? Am putea găsi o altă ipoteză, în locul capriciilor personale ale poetului. Ar trebui să ne amintim dispunerea spațială diversă a celor doi: Francesca în Cercul II, printre păcătoșii din dragoste, Bocca în Cercul IX, printre trădători. Se știe că pe măsură ce coborîm în Infern păcatele sînt mai grele, la fel ca și pedeapsa lor. Prin reacția sa atât de diferită,

Dante probabil că a vrut să insiste pe diferența de gravitate a păcatului: vina mai ușoară poate fi compătimită, dar abjecția inspiră furie și dezgust. Iată un nou semn de judecată extrem de corectă, realizată prin intermediul unor nuanțe incitante. Nici vorbă de “justiție ezitantă”!

Eventual am putea discuta de ce infidelii în iubire ar trebui să fie mai puțin vinovați decât trădătorii înșiși, avînd în vedere că e vorba tot de o formă de trădare... Dar asta ar însemna să repunem în discuție întreaga ierarhie teologico-filosofică a pedepselor și recompenselor din *Divina Comedie*. Ceea ce Papini nu încearcă să facă. Și nici eu².

3. O altă situație în care - potrivit lui Papini - “Dante nu dovedește o deplină și conștiincioasă adeziune la învățăturile lui Isus este judecata pe care o dă, în *Ospățul*, în legătură cu copiii”. Cunoaștem prea bine atitudinea iubitoare și delicată a Mîntuitorului, exprimată în celebrele cuvinte: “Lăsați copilașii să vină la Mine și nu-i opriți; căci Împărăția lui Dumnezeu este a celor ca ei. Adevărat vă spun că oricine nu va primi Împărăția lui Dumnezeu ca un copilaș, cu nici un chip nu va intra în ea!”³. În schimb la Dante - notează Papini - ar trebui să recunoaștem o judecată mai degrabă negativă la adresa copiilor, ei fiind amintiți în mod peiorativ. Ca dovadă ni se oferă un pasaj din opera teoretică dantescă: “Cea mai mare parte a oamenilor trăiesc călăuziți de simțuri și nu de rațiune, întocmai ca niște copii... de aceea... aceștia care, vai, sînt marea majoritate... asemenea oameni sînt cînd ahtiați, cînd sătui, ușor se-nveselesc și ușor se-ntristează, cu bucurii și tristeți de scurtă durată, și-ți sînt ba prieteni, ba dușmani, purtîndu-se întru totul ca niște copii, fără a se folosi de rațiune”⁴.

Concluzia implacabilă a lui Giovanni Papini pare, la prima vedere, adecvată la realitate: “Potrivit lui Isus, asemănarea cu copiii este, pentru oameni, o superioritate; pentru Dante o inferioritate. Isus afirmă că doar oamenii care se vor face ca ei vor putea intra în Împărăția Cerurilor (adică în maxima perfecțiune pe care ființa umană o poate

² Citind în manuscris acest eseu, colega Manuela Vasconi îmi dă o sugestie extraordinar de interesantă. Trădarea erotică a Francescái are loc sub imperiul simțurilor. În schimb trădarea realizată pe cîmpul de luptă de către Bocca degli Abati este rezultatul premeditării. În optica lui Dante păcatul săvîrșit din pasiune este mai puțin grav decît cel comis în mod deliberat cu sprijinul rațiunii!

³ Matei, XIX, 13-15; Marcu, X, 13-16; Luca, XVIII, 15-17.

⁴ *Convivio* I, IV, 3-5 (*Ospățul*, trad. Oana Busuiocanu, în vol. Dante Alighieri, *Opere minore*, Buc., Ed. Univers, 1971, p. 205-206).

cuceri). Dante, în schimb, vorbește despre asemănarea cu copiii ca despre o diminuare, o imperfecțiune, o nefericire”.

În ciuda tuturor aparențelor, avem de-a face iarăși cu un reproș nedrept. Contradicția dintre Isus și Dante există doar în mintea lui Papini. Pasajele de referință pe care le produce criticul pentru ilustrarea celor două situații sînt incompatibile. Isus vorbește despre copii din punct de vedere **spiritual**. El elogiază inocența **morală**. Dante vorbește despre copii din punct de vedere **rațional**. El reprobă imaturitatea **intelectuală**. Isus exprimă o judecată de tip moral, doctrinal. Dante exprimă o judecată de tip intelectual, filosofic. Cele două domenii sînt distincte - a le confunda înseamnă să facem o greșeală de gîndire.

A oferi un pahar de apă unui supraviețuitor care se întoarce din deșert e semn de profund umanism. A-l oferi unui supraviețuitor ce revine dintr-un naufragiu pe mare e semn de cinism. Același gest, aceeași judecată de valoare, trebuie incluse în contextul potrivit. Să lauzi **caracterul** nevinovat, de copil, al cuiva înseamnă să-l admiri. Să lauzi **inteligenta** nevinovată, de copil, a aceluiași om înseamnă să-ți bați joc de el.

Să adăugăm imediat că atunci cînd, în schimb, Dante se referă din punct de vedere moral la copii și la inocența lor, nu există absolut nici o divergență între poziția sa și litera Evangheliei. Îi revine Beatricei misiunea de a o exprima fără ambiguitate (*Parad.*, XXVII, 127-128):

*“Fede e innocenza son reperte
solo ne’ parvoletti...”⁵*

Judecata esențialmente pozitivă a lui Dante despre “pruncii” care încarnează credința și neprihănirea este cât se poate de evidentă.

“Era și timpul!” exclamă cu indulgență Giovanni Papini la sfîrșitul demonstrației sale, citînd cuvintele rostite de Beatrice și admițînd cu jumătate de gură atitudinea lui Dante ca pe un fel de conversiune tîrzie. Dar nu de falsă indulgență avem nevoie în analiza logică. Ci de corecta identificare a analogiilor și de adecvata includere a termenilor în propriile lor puncte de referință.

⁵ “Credință-ori gînd curat azi nu mai zac / decît în prunci...” (traducere de Eta Boeriu, în Dante Alighieri, *Divina Comedie. Paradisul*, București, Ed. Minerva, B.P.T., 1982, p. 251).

Dacă în cazul precedent vorbind despre “justiția ezitantă” a lui Dante autorul plecase - după cum am văzut deja - de la premise corecte pentru a ajunge la concluzii eronate, de data aceasta, dimpotrivă, același Papini folosește premise greșite pentru a se lăsa convins la sfârșit de concluzii corecte.

Avem aici o altă mărturie a virtuozității de gândire. Îmi permit să adaptez o celebră butadă la situația noastră, spunând că e preferabil să admiri greșelile spectaculoase ale lui Giovanni Papini decât să te plictisești lângă adevărurile banale ale vreunui dantist de duzină. Declar de aceea în mod deschis că resimt o imensă plăcere să urmăresc potecile surprinzătoare ale unei minți îndrăznețe - chiar și în nedreptățile pe care le comite.